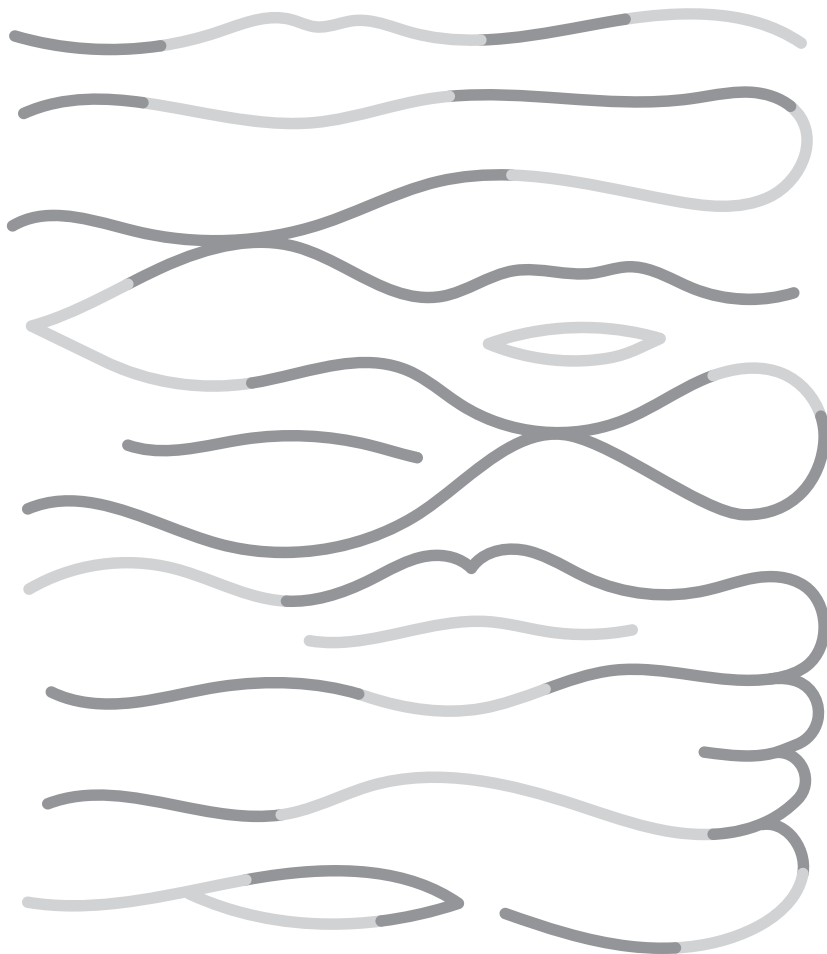

Rejčel Kask

Pohvale

BOOKA.

Knjiga **119**

REJČEL KASK
POHVALE

Naslov originala
RACHEL CUSK

KUDOS

Copyright: © Rachel Cusk 2018.
All rights reserved.

ZA IZDAVAČA
Ivan Bevc
Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Kapetan Mišina 8

office@booka.in

www.booka.in

PREVOD S ENGLESKOG
Aleksandar Milajić

LEKTURA
Agencija Tekstogradnja

KOREKTURA
Borka Slepčević

PRELOM
Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA
Monika Lang

ŠTAMPA
DMD Štamparija

Beograd, 2020.

Tiraž 2000

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

POHVALE
REJČEL KASK

Ustala je i otišla
Zar je baš morala? Šta je morala?
Da ustane i da ode.
Da, mislim da je morala.
Zato što je padao mrak.
Šta je padalo? Mrak. Dobro,
Bilo je još svetla
Kad je odlazila, znaš,
Taman toliko da vidi kud ide.
Jer posle ne bi mogla...
Ne bi mogla? ... da ustane i da ode.
Bio je to poslednji ali baš poslednji trenutak
Jer nakon toga ne bi više mogla
Da ustane i da ode.

Ustala je i otišla, Stivi Smit

Čovek koji je u avionu sedeo do mene bio je toliko visok da nikako nije mogao da se smesti. Laktovi su mu štrčali preko naslona za ruke, a kolenima je neprestano ćuškao naslon sedišta ispred sebe, tako da se putnik koji je tu sedeo iznervirano osvrtao kad god se on pomeri. Izvijao se pokušavajući da prekrsti i raskrsti noge, pri čemu je nehотиčno šutnuo čoveka sa svoje desne strane.

„Izvinite“, reče mu.

Sedeo je nepomično nekoliko minuta, duboko dišući kroz nos i ruku čvrsto stisnutih u krilu, ali ubrzo se uzvrpolji i pokuša ponovo da pomeri noge, od čega se čitav niz sedišta ispred nas trzne napred-natrag. Na kraju mu ponudih da zamenimo mesta, pošto je moje bilo do prolaza, što on spremno prihvati kao da sam mu ponudila kakav unosan posao.

„Obično putujem poslovnom klasom“, objasnio mi je kad smo zamenili mesta. „Tamo ima više prostora.“

Opružio je noge duž prolaza i sa olakšanjem spustio glavu na naslon.

„Mnogo vam hvala“, reče.

Avion poče polako da rula po asfaltu. On zadovoljno uzdahnu i takoreći istog časa utonu u san. Krećući se prolazom, stjuardesa stade kraj njegovih nogu.

„Gospodine?“, reče. „Gospodine.“

On se trznu iz dremeža i nespretno ugura noge u prostor ispred sebe kako bi mogla da prođe. Avion je zastao na nekoliko minuta, a onda krenuo i ponovo se zaustavio. Kroz prozor se video niz aviona koji čekaju red za poletanje. Njemu glava poče da klima i ubrzo je opet opružio noge duž prolaza, na šta se stjuardesa vrati.

„Gospodine“, reče mu, „prolaz mora da bude prohodan tokom poletanja.“

On se uspravi.

„Izvinite“, reče.

Ona ode, a njemu glava poče ponovo da pada napred. Napolju je izmaglica bila polegla po sivom i ravnom predelu, koji se u daljini stapao s nebom u tako fino iznijansiranim vodoravnim linijama da je gotovo podsećao na more. Muškarac i žena ispred nas su razgovarali. „Kako je to tužno“, reče ona, a on se tiho složi. „Baš tužno“, ponovila je. Začu se bat koraka po tepihu i ponovo se pojavi ista ona stjuardesa. Spustila je ruku na rame čoveku do mene i prodrimala ga.

„Moram vas zamoliti da sklonite noge s prolaza“, reče mu.

„Izvinite“, reče on. „Oči mi se sâme sklapaju.“

„Moram vas zamoliti da se potrudite“, reče ona.

„Nisam ni trenuo prošle noći“, reče on.

„Bojim se da to nije moj problem“, reče ona. „Ugrožavate ostale putnike time što zatvarate prolaz.“

On se počeša po licu i ponovo se skupi na sedištu. Izvadio je telefon, proverio nešto, pa ga vratio u džep. Ona ga je za to vreme posmatrala da bi na kraju, valjda zadovoljna što ju je bespogovorno poslušao, otišla. Odmahnuo je glavom i napravio pokret rukom kao da pokazuje nevidljivoj publici kako mu ništa nije jasno. Imao je četrdeset i nešto godina i privlačno mada obično lice, a neutralnost čiste i uredne odeće odavala je poslovnog čoveka u vikend izdanju. Na ruci

je nosio glomazan srebrni sat a na nogama očigledno nove kožne cipele, tako da je, slično vojniku u uniformi, prosto odisao anonimnošću i pomalo tipičnom muževnošću. Avion je u međuvremenu konačno došao na red i sad je polako u širokom luku skretao ka pisti. Izmaglica je prerasla u kišu i kapi su se slivale niz prozorska okna. On je umorno zurio u svetlucavi asfalt. Brujanje motora se pojača i avion napokon jurnu napred, a zatim se prope i poče da se diže kroz slojeve gustih oblaka. U početku se kroz mestimične procepe u sivilu mogla nazreti zagasitozelena mreža polja i livada s kućama nalik kockicama i šćućurenim šumarcima. On ispusti još jedan težak uzdah, a nakon nekoliko minuta ponovo zaspao i glava mu pade na grudi. Svetla u avionu se upališe i začuše se zvuci kretanja. Stjuardesa ubrzo stiže i do našeg reda i vide da je čovek u snu ponovo pružio noge duž prolaza.

„Gospodine?“, reče. „Izvinite. Gospodine?“

On diže glavu i poče zbunjeno da se osvrće oko sebe. Uglavština je kako stoji s kolicima, polako je i s naporom povukao noge kako bi je propustio. Ona ga je posmatrala stisnutih usana i izvijenih obrva.

„Hvala vam“, reče, ne trudeći se preterano da prikrije sarkazam.

„Ja tu stvarno ništa ne mogu“, reče joj on.

Njene jako našminkane oči istog trena se spustiše na nje. Hladno ga je pogledala.

„Samo pokušavam da radim svoj posao“, reče.

„Razumem“, reče on, „ali nisam ja kriv što su sedišta toliko zbijena.“

Nemo su zurili jedno u drugo.

„To morate da vidite sa avio-kompanijom“, reče ona.

„Ja kažem vama“, reče on.

Ona prekrsti ruke i isturi bradu.

„Uglavnom putujem poslovnom klasom“, nastavio je, „tako da mi to obično ne predstavlja problem.“

„Na ovoj liniji nemamo poslovnu klasu“, odvrati ona, „ali je mnoge druge kompanije imaju.“

„Vi mi, dakle, predlažete da više ne letim s vama?“, reče on.

„Tako je“, reče ona.

„Odlično“, reče on. „Hvala lepo.“

Jetko se nasmejao kad je produžila dalje. Još neko vreme se smeteno smeškao kao neko ko je greškom izašao na pozornicu, da bi se potom – ne bi li skrenuo pažnju sa sebe – okrenuo ka meni i upitao me kojim dobrom putujem u Evropu.

Rekoh mu da sam pisac i da gostujem na nekom sajmu knjiga.

Njegovo lice istog časa poprimi izraz uljudnog zanimanja.

„Moja žena mnogo čita“, reče. „Član je jednog od onih klubova čitalaca.“

Nakon toga zavlada muk.

„A koji tip knjiga pišete?“, upita on posle izvesnog vremena.

Na moj odgovor da je to teško objasniti samo je klimnuo glavom. Počeo je da dobuje prstima po butinama dok je stopalom lupkao po tepihu u nekom drugom ritmu. Okrenuo je glavu na jednu i drugu stranu i žustro se prstima počeo po temenu.

„Ako ne razgovaram“, reče potom, „ponovo ću zaspati.“

Izgovorio je to pragmatično, kao da je naviknut da rešava probleme po cenu sopstvenih osećanja, ali kad sam se osvrnula ka njemu iznenadio me je molećiv izraz njegovog lica. Beonjače su mu bile žute i zakrvavljene, a uredno podšišana kosa ostala mu je nakostrešena nakon češanja.

„Navodno pre poletanja snize nivo kiseonika u putničkoj kabini kako bi ljudi bili pospani“, reče, „jer se onda neće

žaliti na sve i svašta. Jedan moj prijatelj je pilot“, dodao je. „On mi je to pričao.“

Čudno je kod tog njegovog prijatelja, nastavio je, što je uprkos svojoj profesiji opsednut očuvanjem životne sredine. Vozi malecni električni auto, a čitavo domaćinstvo snabdeva strujom iz solarnih ploča i vetrenjača.

„Kad dođe kod nas na večeru“, reče, „dok se svi ostali obeznanjuju od pića, on je napolju kod kanti za recikliranje, razvrstava ambalažu i prazni je od ostataka hrane. Njegovo poimanje odmora je“, reče, „da spakuje opremu i zapuca u velške planine kako bi dve nedelje po kiši sedeo u šatoru i razgovarao sa ovcama.“

A opet, isti taj čovek redovno oblači uniformu i penje se u upravljačku kabinu mašine od pedeset tona koja bljuje dim dok prevozi tovare pijanih turista do Kanarskih ostrva. Teško je i zamisliti goru liniju, ali taj njegov prijatelj već godinama leti na njoj. Radi za neku niskobudžetnu avio-kompaniju koja surovo štedi na svemu, a putnici se, po njegovim rečima, ponašaju kao životinje u zoološkom vrtu. Odvozi ih tamo bele i vraća ih narandžaste, i mada zarađuje manje od bilo koga iz njihovog kruga prijatelja, polovinu prihoda daje u dobrotvorne svrhe.

„On je“, rekao je zbunjeno, „stvarno dobar čovek. Poznajem ga godinama, i gotovo se može reći da što je situacija gora, on postaje bolji. Jednom mi je pričao“, reče, „kako u kabini imaju monitor na kome mogu da vide šta se dešava u delu za putnike. Isprva nije mogao to da gleda jer bi se uvek oneraspoložio kad vidi kako se ljudi ponašaju. Ali posle izvesnog vremena postao je takoreći opsednut. Proveo je stotine sati posmatrajući ih. Tvrdi da mu to dođe kao neki vid meditacije. Ali bez obzira na sve“, dodao je, „nikad ne bih mogao da radim u takvom okruženju. Čim sam se

penzionisao vratio sam karticu za skupljanje milja. Zakleo sam se da nikad više neću kročiti u ove prokletinje.“

Rekoh mu da izgleda premlado za penzionera.

„Na radnom stolu sam držao tabelu s nazivom ‘Sloboda’“, reče, osmehnuvši se. „U suštini su to bili samo stupci brojeva koji su se sabirali, a kad je njihov zbir dosegao određenu vrednost, to je bio znak da mogu da se povučem.“

Bio je direktor jedne međunarodne menadžerske kompanije, reče, što je posao zbog kog je neprestano odsustvovao od kuće. Primera radi, nije mu bilo nimalo neobično da u toku dve nedelje otputuje u Aziju, Severnu Ameriku i Australiju. Jednom prilikom je odleteo u Južnoafričku Republiku samo da bi prisustvovao nekom sastanku i odmah po završetku se vratio. Nekoliko puta se desilo da on i žena rade na različitim krajevima sveta i da se za godišnji odmor nađu na nekom mestu koje je na pola puta između njihovih trenutnih prebivališta. Kad je došlo do kraha čitavog ogranka kompanije za Jugoslovensku Aziju i Australiju, on je morao da ostane tamo dok se sve ne sredi, i tri meseca nije video decu. Počeo je da radi u osamnaestoj, a sad mu je četrdeset šest godina, tako da se nada da će moći da proživi čitav svoj radni vek unazad. U Kotsvoldsu ima kuću, u koju takoreći nije ni kročio, kao i garažu punu bicikala, skija i ostale sportske opreme koju nikad nije imao vremena da koristi. Ima neke prijatelje i rođake s kojima se tokom poslednje dve decenije takoreći samo pozdravljao u prolazu, bilo zato što mora da se spremi i rano da legne jer sutradan ide na put, bilo zato što je mrtav umoran jer je tek doputovao. Negde je čitao o srednjovekovnoj metodi mučenja zasnovanoj na tome da zatvorenika smeste u prostor oblikovan tako da ne može čestito da opruži udove ni na jednu stranu. Iako ga oblije znoj i od sâme pomisli na tako nešto, to prilično dobro opisuje njegov nekadašnji način života.

Upitah ga da li je svršetak zatočeništva opravdao naziv one table.

„Zanimljivo je što me to pitate“, reče on. „Otkako sam prestao da radim, neprestano ulećem u rasprave s ljudima. Ukućani se žale da sad kad sam stalno kod kuće pokušavam da ih kontrolišem. Nisu otvoreno rekli“, dodao je, „kako bi više voleli da se vratimo na staro, ali znam da tako misle.“

Primeru radi, nije mogao da veruje do koliko kasno spavaju. Godinama je odlazio od kuće pre zore i slika njihovih usnulih prilika u tami navodila ga je da se oseća kao hranilac i branilac. Možda ne bi bilo tako da je znao kolike su lenštine. Nekad se dešavalo da ih čeka da ustanu sve do ručka. Kad je počeo da ulazi u njihove sobe i razmiče zavese, isto kao što je svakog jutra radio njegov otac kad je on bio mali, zapanjila ga je količina neprijateljstva koje je time pobudio. Pokušao je da uvede stalnu satnicu za obroke jer je shvatio da svako jede šta stigne i kad stigne, kao i redovno vežbanje, iskreno se trudeći da veruje kako je nepatvoreni bes koji su te mere izazvale samo dokaz njihove nužnosti.

„Vodio sam dug razgovor s kućnom pomoćnicom“, reče. „Ona dolazi u osam. Kazala mi je da već godinama mora s tim da se nosi.“

Izneo je sve to skrušeno, s neposrednošću iz koje je bilo jasno da priča samo koliko da prekрати vreme, a ne da bi izazvao zgražavanje. Na usnama mu je poigravao kiseo osmeh, otkrivajući ravan niz jakih belih zuba. Govorio je sve življe, a njegov očajnički, izbezumljen izraz lica sad se ublažio u dobroćudnu masku nekoga ko prepričava anegdotu. Stekla sam utisak da je sve to već pričao, i da uživa u tome, kao da je otkrio moć i zadovoljstvo u ponovnom proživljavanju situacija kad se iz njih ukloni gorčina. Uvidela sam da veština leži u tome da se čovek dovoljno približi onome što je po

svoj prilici istina a da ne podlegne svojim istinskim osećanjima u vezi s time.

Upitah ga kako to da se uprkos svojoj zakletvi ipak ponovo obreo u avionu.

Ponovo se nasmešio pomalo postiđeno i prošao prstima kroz lepu smeđu kosu.

„Moja ćerka nastupa na nekom festivalu“, reče. „Svira u školskom orkestru. Ono... hm... obou.“

Trebalo je da putuje prethodnog dana sa ženom i decom, ali pas im se razboleo pa je zato morao da ostane. Možda zvuči šašavo, ali pas im je verovatno najvažniji član porodice. Morao je da bdi uz njega celu noć i da se odmah potom odveze na aerodrom.

„Da budem iskren, uopšte ne bih smeo da sedam za volan“, tiho je napomenuo naslanjajući se laktom na naslon između nas. „Jedva da išta vidim. Stalno sam prolazio pored onih saobraćajnih znakova s jednom te istom rečju, sve dok nisam pomislio kako su postavljeni upravo zbog mene. Znaite na koje mislim, ima ih svuda.¹ Trebala mi je čitava večnost da shvatim šta znače. Već sam mislio“, dodao je s postiđenim osmehom, „da sam poludeo. Nikako mi nije bilo jasno ko ih je odabrao i zašto. Činilo mi se da se obraćaju meni lično. Naravno da pratim vesti“, dodao je, „ali nisam baš u toku otkako ne radim.“

Odvratih kako se slažem da se često svi u sebi pitamo treba li otići ili ostati, čak u tolikoj meri da bi se gotovo moglo reći da se to pretvorilo u pitanje sâmog našeg suvereniteta. Neko ko nije upoznat s političkim prilikama u zemlji lako bi mogao pomisliti kako to što vidi nije zloupotreba demokratije nego konačan poraz lične odgovornosti u javnom domenu.

---

1 Misli se na imitacije saobraćajnih znakova s natpisom „Leave“ (engl.: napusti, idi), koje su postavljene kraj auto-puteva u okviru kampanje za izlazak Velike Britanije iz EU. (Prim. prev.)

„Da sve bude čudnije“, reče on, „činilo mi da kao da se celog života i sâm upravo to pitam.“

Upitah ga šta je bilo s psom.

Na trenutak se zbunio, kao da ne može da se seti na kog psa mislim, a onda se namrštio, napućio usne i ispustio te-žak uzdah.

„Duga je to priča“, reče.

Pilot – tako se zvao pas – bio je već prilično star, reče, mada se to na prvi pogled nije videlo. On i žena su ga uzeli ubrzo nakon venčanja. Kupili su kuću na selu, reče, kao poručenu za psa. Iako je bio još štene, Pilot je već tad imao ogromne šape. Znali su da je ta rasa prilično krupna, ali nisu ni slutili do koje će veličine Pilot na kraju izrasti. Kad god su pomislili da ne može biti veći, on im je dokazao suprotno. Ponekad je bilo gotovo smešno koliko sve izgleda nesrazmerno malo u poređenju s njim – i kuća, i automobil, pa čak i njih dvoje.

„Ja sam natprosečno visok“, reče, „i ponekad čoveku stvarno dozlogrdi to što je viši od svih ostalih. Ali pored Pilota sam se osećao normalno.“

Žena mu je bila trudna s prvim detetom, tako da je Pilot postao njegov lični projekat. Tad još nije morao mnogo da putuje zbog posla i prvih nekoliko meseci provodio je veći deo slobodnog vremena dresirajući psa, šetajući s njim po brdima i izgrađujući mu karakter. Nije ga preterano mazio, niti mu popuštao. Redovno je radio s njim ne preterujući s nagrađivanjem, a kad je Pilot jednom prilikom, dok je još bio mlad, pojurio stado ovaca, istukao ga je tako krvnički i s takvom odlučnošću da se i sâm iznenadio. Izuzetno je vodio računa kako se ponaša pred njim, maltene kao da je ljudsko biće, tako da se Pilot po dostizanju zrelosti odlikovao ne samo gromoglasnim lavežom i ogromnim mišićavim telom nego i neobičnom inteligencijom. Prema članovima porodice

odnosio se s toliko osećajnosti i pažnje da je ljudima sa strane to izgledalo neverovatno, mada su se oni s vremenom na to bili potpuno navikli. Primera radi, kad im je sin prošle godine imao teško zapaljenje pluća, Pilot je danonoćno sedeo ispred njegove sobe i odlazio po nekog od ukućana istog časa kad dečak nešto zatraži. Toliko je mogao da oseti povremene napade depresije njihove ćerke i da se poistoveti s njom da im se ponekad dešavalo da shvate šta se dešava tek kad vide da je Pilot potišten i povučen. Ali kad neko nepoznat uđe u kuću pretvarao se u budnog i nepopustljivog psa čuvara. Oni koji ga nisu poznavali zazirali su od njega, i to s punim pravom jer bi ih bez oklevanja rastrgao čim oseti da na bilo koji način predstavljaju pretnju za članove domaćinstva.

Kad je Pilot bio star tri-četiri godine, nastavio je moj sago-vornik, on je dobio veliko unapređenje i počeo je dosta da odsustvuje od kuće. Bilo mu je lakše jer je znao da je porodica bezbedna dok ga nema. Ponekad mu se, reče, na putu dešavalo da se pri pomisli na tog psa gotovo oseti kao da mu je to najbližije biće na svetu. Stoga nije mogao da ga napusti kad mu je bio potreban, uprkos činjenici da mu je ćerka glavni solista i da je nedeljama vežbala za nastup. Koncert se održava na međunarodnom festivalu i biće mnogo publike, što je za nju izuzetna prilika. Međutim, Betsi nije htela ni za živu glavu da ostavi Pilota. Na jedvite jade ju je ubedio da pođe, kao da nije verovala da je on u stanju da se stara o sopstvenom psu.

Na moje pitanje koje delo izvodi, ponovo je razbarušio kosu.

„Nisam siguran“, reče. „Moja žena bi to sigurna znala.“

Uopšte nije bio svestan da njegovoj ćerki oboa tako dobro ide, dodao je. Počela je da ide na časove kad je imala šest-se-dam godina, i njemu je, da bude iskren, to oduvek grozno

zvučalo, čak u tolikoj meri da ju je na kraju zamolio da vežba u svojoj sobi. Od onog pištanja mu se dizala kosa na glavi, naročito kad dođe kući posle dugog ljeta. Često je čak i kroz zatvorena vrata mogao da čuje potmule zvuke, što mu je pogotovo išlo na živce kad pokušava da odspava ne bi li se oporavio od džet-lega. Zapitao se jednom ili dvaput ne radi li možda ona to da bi ga kaznila, ali očigledno je isto toliko vežbala i kad njega nema. Povremeno je čak išao toliko daleko da nagovesti kako bi joj bilo bolje da manje vežba a da više vremena posveti drugim stvarima, ali taj predlog je naišao na isto gnušanje kao i njegovi pokušaji da uvede malo discipline u porodičnu satnicu. Istini za volju, na pitanje šta bi drugo mogla da radi u slobodno vreme, jedino što mu je palo na pamet a da mu iz nekog razloga deluje normalnije, bilo je ono što je on radio u njenim godinama, a to je druženje s vršnjacima i gledanje televizije. Što se njega tiče, malo šta je kod Betsi normalno. Na primer, ona pati od nesаницe. Koji prosečan četrnaestogodišnjak ne može da spava? Umesto da lepo večera, ona stoji kraj kuhinjskog pulta i šakama trpa u usta suve pahuljice pravo iz kutije. Nikad ne izlazi napolje, a jedva i da hoda, budući da je majka svuda vozi. Navodno je ona izvodila Pilota u šetnju kad njega nema, ali on nikad nije tome prisustvovao tako da mu je teško da poveruje. Na kraju je čak počeo da se pita hoće li ona ikada otići od kuće, ili će morati doveka da se staraju o njoj kao o nekakvom neuspelom eksperimentu.

A onda je jedne večeri Betsi nastupala na školskom koncertu, i on je otišao sa ženom i seo na premalu stolicu u publici, stešnjen među drugim roditeljima, očekujući da će se silno dosađivati. Svetla su se upalila i pred orkestar je izašla devojčica za koju isprva uopšte nije shvatio da je Betsi. Izgledala mu je starije, za početak; ali bilo je tu još nešto, možda to što

nije imao utisak da joj je potreban ili da mu prebacuje zbog sopstvenog postojanja, što ga je ispunjavalo zaprepašćujućim osećajem olakšanja. A kad je prihvatio činjenicu da je to ona, preplavio ga je užasan, zloslutan strah. Bio je potpuno siguran da će se Betsi obrukati i čvrsto je stiskao ženinu ruku uveren da i ona oseća isto. Zatim je došao i dirigent – u crnim farmericama i crnom džemperu s kragnicom, odmah mu je bio odbojan – i orkestar je zasvirao, a nakon izvesnog vremena uključila se i ona. Upalo mu je u oči s koliko je pažnje netremice posmatrala dirigenta, da bi onda na njegov jedva primetan znak klimnula glavom i prinela instrument usnama. Nije ni slutio da je njegova ćerka – koju on nije mogao da natera da jede pahuljice iz činije – sposobna za taj nemi iskaz bliskosti i poslušnosti. Tek nakon nekoliko minuta uspeo je da je poveže s nestvarnim, zavojitim zvucima. Bio je na dovoljno koncerata da zna kako je to što čuje čarobno, opčinjavajuće, i tek onda je mogao istinski da je sluša. A od toga što je čuo suze su mu navrle na oči, čak toliko da su ljudi na okolnim sedištima počeli da se osvrću ka njemu. Posle mu je Betsi rekla da je zbog njegove visine mogla s pozornice da ga vidi kako cmizdri, i da ju je bilo sramota.

Kad sam ga upitala kako bi objasnio zašto je plakao, krajevi usana mu se tako naglo oklembesiše da je pokušao to da prikrije ogromnom šakom.

„Da budem iskren“, reče, „mislim da sam se oduvek pribojavao da s njom nešto nije u redu.“

Odvratih mu kako imam utisak da je ljudima često lakše da misle tako nešto o svojoj deci nego o sebi, na šta se on prvo zagleda u mene kao da razmatra tu mogućnost, a zatim odlučno odmahnu glavom.

Betsi se od najranijeg detinjstva razlikovala od druge dece, reče, i to ne u pozitivnom smislu. Bila je neverovatno

plahovita. Primera radi, na plaži nije podnosila dodir peska pod tabanima i zato su morali svuda da je nose. Isto tako nije podnosila zvuk određenih reči i počinjala je da vrišti i poklapa uši šakama ako ih neko izgovori. Spisak onog što ne jede, kao i razloga za to, bio je toliki da je to bilo nemoguće pratiti. Bila je alergična na sve živo i neprestano bolesna, a pride je patila i od nesаницe. Često se dešavalo da se on i žena probude u pò noći da je ugledaju kako kao utvara stoji u spavaćici kraj njihovog kreveta i posmatra ih. Kad je malo poodrasla, najveći problem joj je predstavljala neverovatna osetljivost na ono što je nazivala laganjem, iako je on to video kao uobičajene fraze i izraze u govoru odraslih. Tvrđila je kako je većina onoga što ljudi govore lažno i neiskreno, a kad ju je pitao kako ona to zna, odvrtila mu je da može to da čuje. Kao što je već rekao, ni kad je bila sasvim mala nije mogla da podnese zvuk određenih reči, što se kasnije, kad je pošla u školu, nije umanjilo, nego je postalo još izraženije. Morali su da je prebace u drugu školu, gde su mogli stručnije da se pozabave njenim problemima, ali čak ni nakon toga nije bilo lako održavati porodične i društvene odnose uz dete koje vrišteći izjuri iz prostorije držeći šake preko ušiju samo zato što je neko od gostiju kazao da će pući koliko se prejeo ili da posao cveta uprkos ekonomskoj krizi. Žena i on su se svojski trudili da je razumeju i dugo su razgovarali nakon što deca odu na spavanje pokušavajući da pobude u sebi tu njenu osetljivost, naprežući se da čuju neiskrenost u frazama koje ono drugo izgovara. Na kraju su utvrdili da je zaista tačno da veliki deo onog što govorimo čine samo prazne reči i da se, kad se malo bolje razmisli, mora priznati da one često uopšte ne iskazuju ono što stvarno osećamo. Ali njihova ćerka nikako nije popuštala. Primetio je da mu je žena sve ćutljivija, što je pripisao Betsinom ponašanju i

tome što je od razgovora napravila takvo minsko polje da je postalo jednostavnije ne govoriti ništa.

Možda je upravo zato – zato što nije mogao da govori, a sâmim tim ni da laže – Betsi toliko obožavala Pilota da je to ponekad umelo da ide na živce. Međutim, nedavno se dogodilo nešto što ga je navelo da se prvi put malo dublje zamisli o Betsinom poimanju istine i o njenoj tiraniji u pogledu govora. Zajedno su pošli da prošetaju Pilota, i pas im je u jednom trenutku pobegao. Bili su u parku jedne vlastelinske kuće, a njemu je nekako promaklo da tu ima i jelena, pa je pustio psa s povoca. Pilot je inače bio krajnje poslušan u prisustvu drugih životinja, ali tom prilikom je uradio nešto potpuno nesvojstveno njegovoj prirodi. U jednom trenutku je bio kraj njih, da bi već narednog nestao.

„Ne biste verovali koliko je ta životinja bila brza“, reče. „Bio je ogroman, i kad se jednom zatrči niko živ ne bi mogao da ga stigne. Bilo je dovoljno da samo malo pusti korak pa da pređe u narednu brzinu. Dok smo shvatili šta se desilo, već je bio odmakao pedeset metara“, reče, „a mi smo samo stajali i gledali kako odmiče poljanom. Jeleni su pojurili čim su ga opazili, ali bilo je kasno za bekstvo. Bilo ih je na stotine. Ne znam jeste li ikad videli tako nešto“, reče, „ali taj prizor je istovremeno zastrašujući i divan. Trčali su kao jedno, poput bujice. Uprkos svemu, bio sam gotovo opčinjen dok smo ih gledali kako odmiču parkom s Pilotom za petama. Zaokrenuli su i pošli natrag opisujući veliku osmicu, a on ih je sledio, ali gotovo kao da je gonič, kao da ih navodi da prate neki obrazac koji je zacrtao u glavi. Otprilike pet minuta trčali su tako, iznova opisujući istu veliku krivulju, a onda kao da mu je najednom dosadilo, ili kao da je zaključio da je bilo dosta. Kao od šale je udvostručio brzinu i zatrčao se posred krda, a onda se obrušio na jednog mladog jelena i oborio ga. Neka

žena koja je stajala nedaleko od nas počela je da viče, da nam preti kako će nas prijaviti i dovesti nekog da ga ubije. Pokušavao sam da je smirim kad iznenada začusmo neki zvuk iza nas i osvrnusmo se. Betsi se bila onesvestila. Ležala je nepomično na travi dok joj je krv curila iz rane na glavi pošto je u padu udarila u kamen. Svega mi“, reče, „izgledala je kao da je mrtva. Pilot je u međuvremenu pobegao u šumu, a ona žena se toliko bila zabrinula za Betsi da je potpuno zaboravila na ubijanje psa, i pomogla mi je da je prenesem do automobila, a zatim produžila s nama i u bolnicu. Naravno, sve je bilo u redu.“

Turobno se nasmejao odmahujući glavom.

Upitah ga šta je bilo s psom.

„O, vratio se iste večeri“, reče on. „Čuo sam ga ispred vrata, ali kad sam mu otvorio nije ušao, nego je ostao da sedi napolju i da me gleda. Bio je sav prljav i ulepljen krvlju. Znao je šta mu sleduje. Očekivao je to. A tako sam mrzeo da ga tučem“, reče. „Uradio sam to svega dva ili tri puta. Obojica smo znali da bez toga ne bi bio takav kakav je. Ali Betsi je odbijala da se pomiri s onim što je uradio. Nedeljama je odbijala da ga dodirne ili da mu se obrati. Ni sa mnom nije htela da razgovara. Nikako nije mogla to da shvati. Rekao sam joj: znaš, ne možeš dresirati psa tako što ćeš se duriti na njega. Tako ćeš ga samo navesti da postane podmukao i neiskren. A to što se osećaš bezbedno kad nisam tu, to je zato što znaš da će Pilot, pokuša li bilo ko da ti naudi, uraditi s njim isto što i sa onim jelenom. Može on da sedi s tobom na kauču, da donosi stvari i da leži kraj tebe kad si bolesna, ali kad neko koga on ne poznaje zakuca na vrata, biće spreman da ga ubije ako zatreba. On je životinja, rekao sam joj, i zato ga treba naučiti disciplini, ali kad počneš da mu namećeš svoja osećanja onda se mešaš u njegovu prirodu.“

Zaćutao je i zagledao se dignute brade ka sivom prolazu između sedišta, kojim je stjuardesa gurala kolica kroz more ljudi. Okretala se na jednu i drugu stranu i naginjala se iz struka ka putnicima, blago izvijajući uglave očiju i usana tako jasno iscrtanih da su gotovo izgledale kao brižljivo izrezbarene na ovalnoj površini glave. Njeni automatski pokreti delovali su hipnotički i moj sagovornik kao da počeo da pada u trans dok ju je posmatrao. Glava ubrzo počeo da mu se pomera napred i pade mu na grudi tako silovito da se istog časa prenuo i uspravio.

„Izvinite“, reče.

Žustro je protrljao lice i neko vreme je samo zurio kroz prozor s moje druge strane duboko dišući kroz nos, a onda me upita jesam li već bila u tom delu Evrope.

Rekoh mu da sam bila tamo samo jednom, pre nekoliko godina, sa sinom. „Prolazio je kroz teško životno razdoblje“, rekoh, „pa sam mislila da bi mu putovanje prijalo. A onda sam u poslednjem trenutku odlučila da povedemo još jednog dečaka, sina moje prijateljice. Bila se razbolela i morala je u bolnicu, pa sam mislila da ću joj tako pomoći. Dečaci se nisu dobro slagali“, rekoh. „Sinu moje prijateljice trebalo je dosta pažnje, tako da ma koliko moj sin možda očekivao da mu budem posvećena tih nekoliko dana, na kraju ipak nije bilo tako. Tamo se održavala neka izložba na koju sam baš želela da odem, i jednog jutra sam ih ubedila da pođu sa mnom u galeriju. Mislila sam da možemo donde otići pešice, ali pogrešno sam procenila odstojanje pa smo morali po pljusku satima da pešačimo duž nekakvog auto-puta. Ispostavilo se da sin moje prijateljice nikada nije bio ni u jednoj galeriji i da ga umetnost nimalo ne zanima. Toliko je počeo da se joguni da su čuvari prvo morali da ga opominju, a onda su me zamolili da ga izvedem. Na kraju sam morala

da sedim s njim u mokroj odeći u kafiću, dok je moj sin sâm razgledao izložbu. Ostao je tamo otprilike jedan sat“, rekao, „a kad se vratio opisao mi je sve što je video. Ne znam“, rekao, „može li se iskustvu roditeljstva uopšte dodeliti neka konačna vrednost, može li se ono ikako sagledati u celosti, ali taj razgovor s njim u kafiću svakako je bio trenutak za pamćenje. Između ostalog je video i ogroman drveni sanduk u kojem je umetnik rekonstruisao svoju sobu u stvarnoj veličini. Sve je bilo tu – nameštaj, odeća, pisaća mašina, hrpa papira i otvorenih knjiga na stolu, prljave šolje od kafe – s tim što je čitava soba bila okrenuta naglavce, tako da se pod nalazio gore. Ta naopaka soba, u koju se ulazilo kroz mala vrata, ostavila je najjači utisak na mog sina i dosta dugo se zadržao u njoj. Često bih se, čak i godinama kasnije, setila njegovih opisa i zamišljala ga kako sedi u tom svetu koji se sastoji od istih delova kao ovaj s tim što je sve suprotno od onog što očekujemo.“

On me je slušao sa izrazom blage zbunjenosti.

„I da li je odlučio da bude umetnik?“, upitao me je kao da je to jedino moguće objašnjenje zašto mu sve to pričam.

Rekoh mu da na jesen polazi na fakultet, da je upisao istoriju umetnosti.

„Ah, dobro“, reče on klimajući glavom.

Njegov sin je, reče, naklonjen nauci, mnogo više nego Betsi. Hoće da bude veterinar. U sobi drži raznorazne čudne životinje – činčilu, zmiju i par pacova. Jedan njihov prijatelj je veterinar i sin provodi gotovo čitave vikende u njegovoj ordinaciji. Upravo je on i primetio da s Pilotom nešto nije u redu. Pas je poslednjih nedelja bio veoma tih i potišten. Pripisivali su to starosti, ali onda mu je sin, dok ga je mazio jedne večeri, napipao otok na boku. Nekoliko dana nakon toga, dok je žena bila na poslu a deca u školi, odvezao je psa kod onog

prijatelja veterinara pretpostavljajući da nije ništa ozbiljno. Ovaj mu je nakon pregleda saopštio da Pilot ima rak.

Zastao je i ponovo se preko mene zagledao kroz prozor.

„Pojma nisam imao da psi mogu oboleti od raka“, reče. „Nikad nisam razmišljao o tome kako će Pilot uginuti. Pitao sam ga može li ga operisati, na šta on reče kako ne bi imalo svrhe jer je bolest već uzela maha. Dao mu je samo neke lekove za bolove i vratio sam ga kući. Celim putem sam ga se prisećao“, reče, „iz vremena kad je bio mlad, snažan i moćan. Razmišljao sam o svim onim godinama kad je bio tu tokom mojih višenedeljnih odsustava, i odjednom mi se učinilo da to što sad kopni ima nekakve veze s činjenicom da sam se penzionisao. Ali najviše od svega me je užasavalo to što ću morati da kažem ukućanima, jer pravo da vam kažem, nisam siguran da li bi se radije odrekli njega ili mene. Najednom mi se činilo da sam svojim povratkom kući sve poremetio. Svi su bili srećni dok me nije bilo, a sad se žena i ja neprestano svađamo, a deca su uvek ljuta i lupaju vratima. I povrh svega sam“, reče, „učinio da se razboli pas koji je čitavog života bio zdrav kô dren. Bilo kako bilo“, nastavio je, „rekao sam im kako stoje stvari, mada priznajem da je sve zvučalo mnogo manje ozbiljno nego što jeste. Bili smo se dogovorili da ga ostavimo u azilu za pse dok smo u inostranstvu, ali znao sam da on neće izdržati i zato sam im kazao da pođu bez mene. Bili su prilično sumnjičavi. Naterali su me da obećam da ću javiti ukoliko mu se stanje pogorša kako bi mogli odmah da se vrate. Čak su uveče zvali iz hotela i morao sam se zakleti da neću dozvoliti da Pilot uquine dok oni nisu tu. Kazao sam im da je on dobro, da je to verovatno samo prehlada ili nešto slično i da će do jutra verovatno sve biti u redu.“ Zastao je i pogledao me iskosa. „Čak ni ženi nisam rekao.“

Kad sam ga upitala zašto joj nije kazao, nije odmah odgovorio.

„Nije htela da budem uz nju kad se porađala“, reče. „Pamtim da je kazala kako ne bi mogla da podnese bol ako sam ja u prostoriji. Radije se s tim nosi sama. Obožavali su Pilota“, reče, „ali ja sam ga dresirao i disciplinovao, ja sam ga učinio takvim kakav je bio. U neku ruku sam ga stvorio“, reče, „da me zameni kad nisam tu. Mislim da niko ne može shvatiti šta sam osećao prema njemu, čak ni oni. Bilo bi mi nepodnošljivo da su i oni tu i da moram više da vodim računa o njihovim osećanjima nego o svojim. Verujem“, reče, „da je ona manje-više mislila na to.“

„Elem“, nastavio je, „Pilot je u kuhinji imao veliki ležaj na kom je spavao i gde je sad ležao na boku. Doneo sam nekoliko jastuka i namestio ih tako da mu bude što udobnije, a onda seo kraj njega. Ubrzano je disao i zurio u mene onim njegovim ogromnim, tužnim očima. Dugo smo ostali tako, gledajući jedan drugog. Milovao sam ga po glavi i pričao mu, a on je samo ležao i dahtao. Oko ponoći sam se zapitao koliko će to potrajati. Stvarno ne znam ništa o umiranju, nikad nisam bio s nekim u trenutku smrti. Shvatio sam da postajem nestrpljiv. I to ne zato da se on ne bi više mučio. Samo sam priželjkivao da se nešto desi. Veći deo svog života kao odrasle osobe“, reče, „proveo sam na putu nekud ili na povratku odnekud. Nikad se nisam obreo u situaciji za koju nemam nikakvu predstavu kako će se i kada okončati. Iako takav način života ponekad nije lak, u neku ruku sam postao zavisnik. A onda sam se setio kako neki tvrde da životinja treba prekratiti muke i zapitao sam se je li bolje da ga udarim nečim ili da mu stavim jastuk preko glave i hoću li imati dovoljno snage i hrabrosti za to. Na neku uvrnut način činilo mi se da Pilot zna odgovor na to pitanje. Oko dva po

ponoći nisam mogao više da izdržim i pozvao sam veterinara. Kazao mi je da, ukoliko želim, može odmah da dođe i dâ mu injekciju. Na moje pitanje šta bi bilo ako ništa ne preduzmemo odgovorio je da ne zna i da bi to moglo trajati satima, ali i danima, pa čak i nedeljama. Na tebi je, reče. Upitah ga hoće li pas sigurno uginuti, a on reče da hoće, naravno da će uginuti, ali da je to tajanstven proces i da mi preostaje jedino da čekam ili da sve okončam. Onda sam pomislio na Betsin večerašnji nastup, na to koliko ću biti umoran i na sve što još moram da obavim i rekoh mu da dođe. Stigao je za petnaest minuta.“

Upitah ga šta se dogodilo u tih petnaest minuta.

„Ništa“, reče on. „Ama baš ništa. Nastavio sam da sedim na podu, a Pilot je i dalje dahtao i posmatrao me svojim krupnim očima. Nisam osećao ništa određeno, osim da čekam da neko dođe i izvuče me iz te situacije. Činilo mi se da je sve nekako lažno, ali sad bih“, reče, „dao doslovno bilo šta da se vratim tamo, u tu prostoriju i u taj trenutak.

„Onda je veterinar stigao i sve je ubrzo bilo gotovo. Sklopio je Pilotu oči, dao mi broj na koji ujutru treba da se javim kako bi neko došao po telo i zatim je otišao. A ja sam ostao u istoj prostoriji sa istim psom, s tim što je pas sad bio mrtav. Zapitao sam se šta bi mi žena i deca rekli kad bi znali, kad bi mogli da me vide kako sedim tu, i onda sam shvatio da sam uradio nešto grozno, nešto što oni nikada ne bi uradili, nešto što je toliko kukavički i neprirodno, a pritom i toliko nepovratno da mi se činilo kako nikad neću moći sebi to da oprostim i da više ništa neće biti kao pre. Verovatno u želji da sakrijem dokaze onog što sam uradio odlučio sam da ga odmah pokopam. Otišao sam u šupu i u mraku našao ašov, a zatim sam odabrao mesto u vrtu i počeo da kopam. I sve vreme dok sam kopao nisam mogao da odredim je li to

što radim muževno i časno, ili samo najobičnije foliranje jer sam u isto vreme zamišljao kako pričam drugima o tome. Zamišljao sam ih kako razmišljaju o mojoj fizičkoj snazi i odlučnosti, mada se pokazalo da je posao mnogo teži nego što sam očekivao. U početku mi se činilo da neću uspeti. Ali znao sam da sad više ne mogu da odustanem. Pomislio sam kako ću izgledati kad svane, dok budem sedeo tamo s mrtvim psom kraj poluiskopane rupe u vrtu. Zemlja je bila neverovatno tvrda i ašov je stalno udarao u kamenje, pri čemu je rupa morala da bude prilično velika kako bi Pilot stao u nju. Jednom ili dvaput pomislio sam kako ću morati da priznam poraz. Ali posle izvesnog vremena“, reče, „shvatio sam da se zapravo osećam kao muškarac. Shvatio sam da osećam bes, i da mi taj bes daje snagu da nastavim. Stoga sam pustio da me bes sve više obuzima, sve dok na kraju nisam prestao da se pribojavam šta će mi porodica reći za to što sam ubio psa i zakopao ga u rupu. Jedna od fraza koje je moja žena počela da koristi u raspravama oko načina na koji vodi domaćinstvo glasi: 'Tebe nije bilo tu'. Uvek sam mrzeo kad mi to kaže, ali sad sam tačno mogao da zamislim kako joj odvracam istim rečima. Shvatio sam koliko je ljuta morala biti pa da mi kaže tako nešto, i najjednom mi je bilo drago što je Pilot mrtav. Bilo mi je istinski drago, zato što mi se činilo da ćemo bez njega morati da priznamo šta zaista osećamo.“

Zastao je, pomalo začuđenog lica.

„Kad sam iskopao rupu“, nastavio je posle nekog vremena, „vratio sam se u kuću i zamotao Pilota u ćebe. Podigao sam ga s ležaja. Bio je neverovatno težak, umalo ga nisam ispustio. Bilo bi lakše da sam ga odvuкао“, reče, „ali znao sam da sad nema predomišljanja jer je počeo da me hvata strah od njegovog tela. Kad sam se vratio u kuću i video ga kako

leži mrtav“, reče, „obuzela me je neodoljiva želja da pobegnem. Morao sam da verujem da je to i dalje Pilot“, reče, „jer u suprotnom ne bih mogao da nastavim. Na kraju sam morao da ga privijem na grudi“, reče, „ali čak i tako sam uspeo da mu udarim glavom o dovratnik kad sam izlazio. Pričao sam mu naglas i izvinjavao mu se, sve dok nekako nisam uspeo da se isteturam iz kuće, odnesem ga u vrt i spustim ga u onu rupu. Već je bilo počelo da sviće. Lepo sam ga položio, a onda se vratio unutra da donesem još nekoliko njegovih stvari i spustio ih kraj njega. Na kraju sam zatrpao rupu, poravnao zemlju i obeležio ivice kamenjem. Zatim sam spakovao torbu za put i otišao da se istuširam. Bio sam neviđeno prljav“, reče. „Košulju sam morao da bacim. Onda sam seo u automobil i odvezao se na aerodrom.“

Raširio je ogromne šake pred sobom i stao da ih zagleda sa svih strana. Bile su čiste, ako se izuzmu tamne srpaste linije od nabijene zemlje pod noktima. Pogledao me je.

„Jedino nisam mogao nikako da očistim ovo blato ispod noktiju“, reče.

Zgrada hotela je potpuno okrugla – recepcionerka mi je objasnila da je to nekad bio vodotoranj i da je arhitekta za projekat prenamene osvojio silne nagrade. Dala mi je plan grada, izravnajući ga na pultu dugim, upadljivo lakiranim noktima.

„Mi smo ovde“, reče i zaokruži to mesto olovkom.

U foajeu se vidi nekoliko debelih stubova koji se uzdižu kroz središnji deo zgrade, a od njih se u visini spratova odvajaju rampe poput paoka na točku. Iza jednog je za stolom zatrpanim brošurama sedela devojkica u majici sa amblemom festivala. Počela je da prekopava svežanj papira tražeći moj raspored. Predviđeno je, reče, da nastupim tog poslepodneva i da posle toga, ako se ne vara, imam zakazan intervju za

jedan od nacionalnih dnevnih listova. Sve će se odvijati tu u hotelu. Uveče se održava koktel u nekom lokalnu u centru grada, gde će biti i hrane, tako da ću bonove koje će mi dati moći da koristim i tamo i u hotelu. Izvadila je blok odštampanih papirića i pažljivo otcepila nekoliko po rupičastoj liniji, a zatim mi ih pružila, prethodno prepisavši njihove redne brojeve na spisak pred sobom. Dala mi je i jednu brošuru i poruku od mog izdavača, u kojoj je pisalo da ćemo se pre poslepodnevne tribine skupa naći u hotelskom baru.

Deo bara bio je odvojen za neko svadbeno veselje. Ljudi su stajali u polumračnom niskom prostoru držeći čaše šampanjca. Prozori na zakrivljenom zidu s druge strane propuštali su jaku hladnu svetlost, tako da su zbog kontrasta svetla i tame odeća i lica svatova delovali pomalo napadno. Fotograf ih je izvodio u parovima ili u grupicama na terasu, gde su stajali na prohladnom povetarcu i pozirali za slikanje. Nevesta i mladoženja su razgovarali i smejali se s grupom gostiju, stojeći zajedno ali gotovo okrenuti jedno od drugog. Oboje su na licu imali nesiguran izraz, gotovo nalik krivici. Primetila sam da su sve zvanice otprilike istih godina kao mladenci i zbog tog odsustva bilo kog mlađeg ili starijeg, izgledalo je kao da sve to što se zbiva nema nikakve veze ni s budućnošću ni s prošlošću i da niko nije baš sasvim siguran je li to što rade njih dvoje odraz slobode ili neodgovornosti.

U drugom delu bara nije bilo nikog osim sitnog plavokosog muškarca u kožnom separeu s knjigom na stolu. Čim me je ugledao podigao ju je da mi je pokaže. Osmotrio je sliku na zadnjoj korici, pa mene, pa ponovo sliku.

„Uopšte ne izgledate kao na fotografiji!“, prekorno je uzviknuo kad sam se dovoljno približila da mogu da ga čujem.

Odvratila sam da je sâm odabrao tu moju sliku od pre više od petnaest godina.

„Pa kad mi se mnogo dopala!“, reče on. „Na njoj izgledate tako... nedužno.“

Zatim je počeo da mi priča o nekoj drugoj autorki, na čijoj je knjizi fotografija vitke i ljupke žene s dugim slapom blistave plave kose, dok je ona u stvarnosti seda i prilično gojazna, a pride to što zbog nekog očnog oboljenja mora da nosi naočare sa staklima debelim kao piksle. Taj kontrast je naročito upadao u oči na gostovanjima i stoga je nekoliko puta pokušao da joj natukne kako bi možda bilo bolje da koriste neku svežiju sliku, ali ona nije htela ni da čuje. Zašto slika mora da odgovara stvarnosti? Da bi policija mogla da je identifikuje? Suština posla kojim se bavi, rekla mu je, svodi se upravo na bekstvo od stvarnosti. Pored toga, radije bi ponovo bila ta dugokosa lepotica. Negde u dubini duše veruje da je i dalje takva. Stepen samozavaravanja, rekla je, čini suštinski deo dara za umetnost življenja.

„A ona nam je, zamislite, jedan od najpopularnijih autora“, rekao je.

Na njegovo pitanje da li mi se sviđa hotel, odvratih da mi se njegov kružni oblik pokazao kao iznenađujuće zbunjujući. Već mi se nekoliko puta desilo da pođem nekud i da na kraju završim tamo odakle sam krenula. Ranije nisam shvatala, rekoh, koliko se orijentacija u prostoru zasniva na težnji za napretkom i na čvrstom uverenju u fiksiranost onog što ostavljamo za sobom. Obišla sam čitav krug tražeći nešto što mi se zapravo na početku nalazilo nadohvat ruke, a takva greška je takoreći neminovna zato što su svi izvori prirodne svetlosti u zgradi zaklonjeni zakošenim pregradama, pa zato gosti moraju da bauljaju po mrklom mraku. Drugim rečima, čovek tu ne stigne do svetla tako što se kreće prema njemu, nego tako što nabasa na njega manje ili više slučajno. Ukratko, zna gde je tek kad se nađe tu. Ne sumnjam da